

Spis treści

1. WSTĘP	5
2. MATERIAŁ I METODYKA BADAŃ	9
3. WYBRANE ELEMENTY TEORII ROZWOJU REGIONALNEGO	13
3.1. Pojęcie regionu społeczno-gospodarczego	13
3.2. Istota i czynniki rozwoju regionalnego	15
3.3. Analiza i ocena rozwoju regionalnego	19
3.3.1. Wskaźniki i metody badawcze	19
3.3.2. Modele rozwoju regionalnego	27
3.4. Ramy strategiczne polityki regionalnej	30
4. CHARAKTERYSTYKA DUOREGIONU POMORZE	39
4.1. Portrety województw	39
4.2. Warunki klimatyczne i obszary chronione	41
4.3. Ludność i zjawiska demograficzne	43
4.4. Stan i kierunki rozwoju gospodarki morskiej	52
5. ROZWÓJ SPOŁECZNO-GOSPODARCZY DUOREGIONU POMORZE NA TLE GOSPODARKI KRAJU	61
5.1. Wskaźniki makroekonomiczne	61
5.2. Wyniki gospodarcze przedsiębiorstw i rozwój konkurencyjności	69
5.3. Struktura gospodarki i rozwój kapitału ludzkiego	79
5.4. Podsumowanie	90
6. DETERMINANTY I ANALIZA ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W DUOREGIONIE POMORZE	93
6.1. Typologia i czynniki rozwoju obszarów wiejskich	93
6.2. Tendencje i zjawiska społeczno-gospodarcze	95
6.3. Analiza regionalna obszarów wiejskich Pomorza	98
6.3.1. Struktura zatrudnienia i rynek pracy	98
6.3.2. Zmiany demograficzne	104
6.3.3. Zagospodarowanie przestrzenne i infrastruktura techniczna	107
6.4. Absorpcja funduszy unijnych	109
6.5. Podsumowanie	111
7. WIELOCZYNNIKOWA ANALIZA ROZWOJU ROLNICTWA W DUOREGIONIE POMORZE	113
7.1. Przemiany w rolnictwie polskim	113
7.2. Zróżnicowanie regionalne rozwoju rolnictwa w duoregionie Pomorze	114
7.2.1. Struktura gospodarstw rolnych	116
7.2.2. Wyniki ekonomiczne	123
7.2.3. Subsydiowanie działalności rolniczej	125
7.3. Analiza i ocena zróżnicowania rozwoju gospodarstw rolnych	128
7.3.1. Materiał i metody badawcze	130
7.3.2. Omówienie wyników badań	137
7.4. Podsumowanie	145
8. ZAKOŃCZENIE	147
BIBLIOGRAFIA	153
SUMMARY	157
ZUSAMMENFASSUNG	159

1. WSTĘP

Procesy zachodzące we współczesnej gospodarce i życiu społecznym oraz uwarunkowania polityczne sprawiają, że coraz większe znaczenie w rozwoju społeczno-ekonomicznym państw mają regiony. Region, zazwyczaj definiowany jako obszar kraju wyróżniający się charakterystycznymi cechami geograficznymi, kulturalnymi i fizycznymi, zaczyna być coraz częściej traktowany jako przestrzeń ekonomiczna, która wyróżnia się określoną konkurencyjnością.

Rozwój społeczno-gospodarczy określonej jednostki terytorialnej to dokonujące się na danym obszarze zmiany ilościowe i jakościowe, często świadomie i celowo stymulowane, prowadzące do wzrostu jej potencjału społeczno-gospodarczego oraz takie wewnętrzne zmiany, które przyczyniają się do wzbogacenia elementów struktury wewnętrznej oraz relacji zachodzących między tymi elementami. Badając proces rozwoju społeczno-gospodarczego, należy zawsze odnosić go do konkretnej przestrzeni, gdyż odgrywa ona istotną rolę w kształtowaniu charakteru i dynamiki procesów rozwojowych. Różnorodność miejsc w przestrzeni geograficznej, związana z odmiennymi warunkami przyrodniczymi, gospodarczymi i społecznymi, implikuje istnienie odrębności terytorialnych, dlatego rozwój społeczno-gospodarczy nie przebiega wszędzie w jednakowym tempie i kierunku. Procesy rozwojowe można odnosić do różnej skali układów terytorialnych, np. lokalnych, regionalnych czy też w układach większych – krajowych i kontynentalnych.

W rozwoju społeczno-gospodarczym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń. W konsekwencji następuje zmiana prymatu jakości nad ilością oraz ograniczanie znaczenia korzyści skali na rzecz dywersyfikacji produkcji [*Inicjatywy rozwoju gospodarczego*, 1994].

W tradycyjnych sektorach gospodarki, a zwłaszcza w przemyśle, następują głębokie przekształcenia strukturalne. Obszary dominacji tych gałęzi przemysłu, których wyroby wchodzi w schyłkową fazę cyklu życiowego, doświadczają wielu problemów gospodarczych i społecznych. Jednocześnie pojawiają się nowe produkty i nowe formy działalności. Następuje ekspansja sektora usług i rozwój sektora czwartego tzw. usług wyższego rzędu. Niejednokrotnie wymaga to także zmiany kwalifikacji i zawodu oraz ciągłego pogłębiania wiedzy. Najbardziej dynamicznie rozwijają się obecnie te przedsiębiorstwa i branże, których produkcję charakteryzuje wysoki stopień nasycenia wiedzą zarówno od strony technicznej, jak również organizacji i zarządzania.

Podniesieniu konkurencyjności gospodarki przez promowanie jej innowacyjności służy tworzenie regionalnych strategii i systemów innowacji [Mikołajewicz, 1999]. Poziom regionalny odgrywa w tym zakresie szczególną rolę, ponieważ wzrasta znaczenie regionów w kształtowaniu życia społeczno-polityczno-gospodarczego. Regiony programują strategię

rozwoju województwa, regionalną strategię innowacji i realizują własne polityki rozwoju oraz tworzą instytucje stanowiące platformy współpracy różnych dziedzin w regionie. Bliskość geograficzna sprzyja nawiązywaniu współpracy, kontaktom, wymianie informacji i doświadczeń, przepływowi kapitału oraz budowaniu wzajemnego zaufania, czyli ogólnemu rozwojowi gospodarczemu.

Rozwój gospodarczy regionu wymaga pojawienia się incydentalnych lub bardziej trwałych określonych warunków. Najczęściej są to inwestycje w infrastrukturę komunikacyjną oraz edukację wraz z badaniami i rozwojem, które finansowane są ze środków unijnych lub pochodzących z budżetu państwa. Zmiany towarzyszące rozwojowi obejmują zarówno aspekt ilościowy, jak i jakościowy [Badanie koniunktury gospodarczej, 2008]. Ilościowy i jakościowy aspekt rozwoju dotyczy wzrostu lub zmniejszania się pewnych cech określonej jednostki terytorialnej, np. rozmiarów produkcji dóbr i usług, zmiany dochodu narodowego itp. Procesy rozwojowe muszą pociągać za sobą również pożądane zmiany strukturalne, które są jednym z głównych celów procesu wzrostu i rozwoju gospodarczego. Aby można było mówić o rozwoju, nie wystarczą tylko same zmiany ilościowe. Współczesny poziom rozwoju społeczno-gospodarczego struktur regionalnych należy traktować jako wynik złożonego procesu rozwoju cywilizacyjnego. W związku z występowaniem różnic w warunkach geograficzno-przyrodniczych, a także na skutek działania wielu niejednorodnych czynników społeczno-ekonomicznych i kulturowych, poszczególne regiony charakteryzują się odmiennością sytuacji gospodarczej, ekologicznej a także różnicami w poziomie zagospodarowania i rozwoju. Powszechnie uważa się, że zróżnicowania regionalne są obiektywnym zjawiskiem występującym w obecnej fazie rozwoju społeczno-ekonomicznego we wszystkich krajach świata.

Do właściwego i możliwie dokładnego zobrazowania zjawiska rozwoju regionalnego oraz zaproponowania sposobów podnoszenia jego poziomu niezbędne jest zidentyfikowanie jego determinant. Jako determinanty rozwoju regionów rozumie się czynniki i uwarunkowania faktycznie i w istotny sposób wpływające na stan i zmiany poziomu rozwoju regionów. W literaturze przedmiotu można zaobserwować podziały determinant rozwoju regionalnego z uwzględnieniem takich kryteriów jak np. ogólny podział czynników rozwoju na: ekonomiczne, społeczne, ekologiczne, lokalne i przestrzenne. Wśród determinant rozwoju wyszczególnia się zasoby: naturalne, pracy, kapitał – zwłaszcza inwestycyjny – zasoby terenów nadających się do zagospodarowania, działające przedsiębiorstwa, zagospodarowanie transportowe i komunikacyjne, istniejący potencjał produkcyjny i usługowy, nowoczesne technologie wytwarzania, wielkość rynku wewnętrznego i zewnętrznego, walory środowiska przyrodniczego, działalność władz terytorialnych, aktywność społeczną, możliwości wsparcia finansowego oraz współpracę międzynarodową.

Celem publikacji jest zdiagnozowanie najważniejszych czynników rozwoju w różnych wymiarach czasowo-przestrzennych, uogólnienie i wskazanie ich wpływu na rozwój w skali regionalnej oraz opisanie potencjału rozwoju dwóch województw nadmorskich Polski zachodniopomorskiego i pomorskiego – zwanych dalej duoregionem Pomorze.

Specyficzny charakter tych województw, ich wzajemne powiązania społeczne, gospodarcze oraz przestrzenne, a także duży potencjał rozwojowy pozwalają na wskazanie tego obszaru jako szczególnego i ważnego makroregionu Polski. Pozwala to na prezentowanie

i analizowanie potencjałów rozwojowych obydwu województw w kontekście znaczenia tego obszaru dla całego kraju. Dokonany przegląd pokazuje nie tylko potencjał obu regionów, ale również pola, które mogą i powinny stać się podstawą ich współpracy i wspólnego rozwoju.

Aby odpowiedzieć na pytanie – czy między tymi regionami zachodzi konwergencja czy dywergencja, tj. wyrównanie czy zróżnicowanie poziomu rozwoju, autorka przeprowadziła analizę trzech obszarów: 1. województwa, 2. wiejskich, 3. gospodarstw rolnych.

Do wskazania najważniejszych różnic wykorzystano dane z różnych sfer:

- gospodarka – PKB na mieszkańca, PKB jako procent średniej krajowej;
- demografia – zmiana liczby ludności, przyrost naturalny, saldo migracji;
- struktura gospodarcza – zmiana udziału rolnictwa, przemysłu i usług;
- rynek pracy – zmiana liczby pracujących na 100 mieszkańców, zmiana wskaźnika

aktywności zawodowej i stopy bezrobocia.

Publikacja obejmuje osiem rozdziałów. Dwa pierwsze zawierają wstęp oraz materiał i metody pracy. W części trzeciej omówiono wybrane elementy teorii rozwoju regionalnego, natomiast w czwartej scharakteryzowano obiekt z podkreśleniem specyfiki badanego regionu. W części piątej dokonano oceny rozwoju badanego regionu z uwzględnieniem wskaźników makroekonomicznych, biorąc pod uwagę wyniki gospodarcze przedsiębiorstw, a także rozwój kapitału ludzkiego. Część szósta zawiera analizę rozwoju obszarów wiejskich badanego regionu z uwzględnieniem determinujących czynników. W części siódmej przeprowadzono wielowymiarową analizę rozwoju rolnictwa badanego regionu z wykorzystaniem danych dotyczących gospodarstw rolnych będących w polu zainteresowania polskiego FADN (ang. *Farm Accountancy Data Network*), czyli Systemu Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych.

Cel tej publikacji zostanie osiągnięty, jeżeli efektem podjętej polemiki będą działania pozwalające na faktyczną konwergencję i pełne wykorzystanie potencjału duoregionu Pomorze, tzn. zostanie opracowana wspólna strategia dla województw zachodniopomorskiego i pomorskiego.

Konwergencja czy dywergencja

Konwergencja (łac. *convergence*) to zbieżność, upodabnianie się natomiast dywergencja – (łac. *divergence*) rozbieżność, zwiększanie się różnic. W ekonomii pojęcia te oznaczają odpowiednio: konwergencja – ujednolicanie poziomu dochodów (bądź innych mierników badanych zjawisk ekonomicznych), doganianie regionów bogatych przez biedne, natomiast proces przeciwny – dywergencja, to rozwarstwianie dochodów (bądź innych mierników badanych zjawisk ekonomicznych), „ucieczka” regionów bogatych.

Konwergencję utożsamia się głównie ze zbieżnością poziomów i stóp wzrostu produktu a także kluczowych agregatów makroekonomicznych warunkujących zmiany produktu w czasie (zasoby kapitału fizycznego, kapitału ludzkiego, technologii, oszczędności, inwestycji itp.). Można ją odnieść do procesu wzajemnego upodabniania się regionów ze względu na sfery bytu jednostki i społeczeństw. Konwergencja rozumiana jako upodabnianie się czy też doganianie regionów wyżej rozwiniętych nie powinna być celem samym w sobie, ale narzę-

dziem do osiągnięcia ważniejszego celu istotnego z punktu widzenia jednostki i ogółu społeczeństwa, takim jak podnoszenie dobrobytu, rozumianego jako poprawa wszystkich warunków w jakich toczy się życie jednostki i społeczeństwa [Jabłoński, 2013].

Najczęściej spotykane są dwie podstawowe koncepcje konwergencji: *sigma* (różnicowanie dochodu PKB na osobę pracującą i jego zmiany w czasie mierzone odchyleniem standardowym) oraz *beta* (zależność między średnią stopą wzrostu *per capita* a początkowym poziomem dochodu). Poza produktem krajowym brutto *per capita* czy na osobę pracującą, miernikiem może być poziom innego zjawiska, w badanej grupie gospodarek. Konwergencja *beta* występuje w dwóch wariantach: bezwzględnej i względnej. Konwergencja bezwzględna zakłada, że regiony upodabniają się do siebie niezależnie od warunków początkowych. Wynika z niej, że regiony biedne rozwijają się szybciej niż bogate, a wzrost ich realnego PKB *per capita* jest tym większy, im niższy jest jego początkowy poziom. Dzięki temu regiony biedniejsze nadrabiają zapóźnienie rozwojowe. Konwergencja warunkowa oznacza natomiast, że upodabniają się do siebie regiony o podobnych parametrach strukturalnych (na przykład średni poziom wykształcenia, struktura dochodu), a tym samym regiony o różnych charakterystykach, w długim okresie, zbliżają się poziomem dochodu. Pojęcia konwergencji *sigma* i *beta* są ze sobą powiązane. Konwergencja *sigma* dotyczy zmian rozkładu dochodu w czasie, natomiast konwergencja *beta* traktuje o mobilności dochodu między regionami w ramach tego samego rozkładu. Konwergencja *beta* jest warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym do wystąpienia konwergencji *sigma*.

Innym rodzajem konwergencji jest konwergencja klubów, zgodnie z którą regiony o podobnych charakterystykach strukturalnych zbliżają się do siebie jedynie wtedy, gdy podobne są również pod względem początkowego poziomu PKB *per capita* – prowadzi to do polaryzacji dochodu. Powstają grupy regionów – kluby, w ramach których dochodzi do zmniejszania różnic w dochodzie *per capita* [Wójcik, 2008].

W publikacji podjęto próbę zbadania zjawiska konwergencji w różnych sferach działalności gospodarczej i społecznej poprzez badanie zbieżności poziomów różnych mierników badanych zjawisk.

DIVERGENCE OR CONVERGENCE

A STUDY ON POMERANIAN DUOREGION

Summary

Processes which take place in the contemporary economy and social life as well as the political conditions have it that regions have more and more importance in the social and economic development of states. A region, generally defined as an area of a state, distinguished by characteristic geographic, cultural and physical features, starts to be more and more frequently treated as an economic space which is distinguished by specific competitiveness.

To picture properly and fairly accurately the phenomenon of regional development and to suggest manners of raising its level, it is necessary to identify its determinants. Determinants for a region's development are understood as factors and conditions-in-fact which have a crucial impact on the status and changes in the level of regional development.

The purpose of this paper is to diagnose the most significant development factors in various temporal and spatial dimensions, to find similar points and indicate their impact on the development in the regional scale and to describe the development potential of two sea-side areas of Poland – the West Pomeranian Province and the Pomeranian Province, also referred to as the Pomeranian duoregion.

The specific nature of these provinces, their mutual social, economic and spatial relations, and also their big development potential allow to indicate this area as a particular and important macro-region of Poland. This allows to present and analyse the development potential of both the provinces from the point of view of their importance for the whole country. The overview carried out in the paper shows not only the potential of both regions, but also fields which may and shall become a basis for their cooperation and mutual development.

Answers to the question – whether between the two regions, there occurs divergence or convergence, i.e. equalization or differentiation of development levels – was sought on three levels: 1. the province, 2. the rural areas, 3. the agricultural farms.

To indicate the most important dimensions of differentiation, the following data, picturing various fields were used:

- economy – GNP per capita, GNP as the per cent of the national mean;
- demographics – a change in the number of population, birth rate, balance of migration;
- economic structure – a change in the share of agriculture, industry and services;
- labour market – a change in the number of those employed per a 100 inhabitants, a change in the index of professional activity and unemployment rate.

In the paper, the benchmarking method was applied, or else that which allows to establish new facts based on comparisons.

Various quantitative methods were used for the analysis of data, and primarily the statistical methods. From the statistical methods group, the descriptive statistics and the method of linear regression were used. To determine the dynamics of the phenomena, straight line trends were applied, with the geometrical mean and chain index, however, the rate of changes

was determined based on the regression coefficients. The development directions of individual economies were examined with the help of Florence's specialisation index.

For the purposes of the analysed objects and phenomena classification, the method of multi-dimensional analysis was applied, and in particular, the method of zero unitarisation described by Kukuła (2000), in which statistical measures (standard deviation and the mean) of synthetic indices created from variables, that were subject to the process of unitarisation are used to group the objects.

The purpose of this paper shall be achieved when in consequence of the discussion, activities shall be undertaken to ensure convergence-in-fact and a full utilisation of the potential lying in the Pomeranian duo-region by drawing up a mutual strategy for the West Pomeranian and Pomeranian Provinces.

DIVERGENZ ODER KONVERGENZ EIN STUDIUM DER DUOREGION POMORZE

Zusammenfassung

Prozesse, die in der gegenwärtigen Wirtschaft und im gesellschaftlichen Leben stattfinden, als auch politische Rahmenbedingungen haben zur Folge, dass Regionen eine immer größere Bedeutung in der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Entwicklung der Staaten haben. Eine Region, die gewöhnlich als ein Gebiet des Landes definiert wird, welches sich durch charakteristische geographische, kulturelle und natürliche Merkmale kennzeichnet, wird immer häufiger als ein wirtschaftlicher Raum angesehen, welcher sich durch eine bestimmte Wettbewerbsfähigkeit kennzeichnet.

Für korrekte und genaue Veranschaulichung des Phänomens der regionalen Entwicklung als auch für das Vorschlagen der Methoden der Erhöhung des Entwicklungsniveaus ist die Identifizierung ihrer Determinanten erforderlich. Als Determinanten der Entwicklung von Regionen werden Faktoren und Gegebenheiten verstanden, die tatsächlich und in einer wesentlichen Weise den Stand und die Änderungen des Entwicklungsniveaus der Regionen beeinflussen.

Das Ziel der Veröffentlichung ist das Diagnostizieren der wichtigsten Entwicklungsfaktoren in verschiedenen zeiträumlichen Dimensionen, die Verallgemeinerung und das Anzeigen deren Einflusses auf die Entwicklung im regionalen Maßstab und die Beschreibung des Entwicklungspotenzials von zwei Küsten-Woiwodschaften – Zachodniopomorskie und Pomorskie, die als Duoregion Pomorze [Pommern] bezeichnet werden.

Die Spezifik von diesen Woiwodschaften, deren gegenseitigen gesellschaftlichen und räumlichen Verknüpfungen als auch ein großes Entwicklungspotenzial erlauben das Hinweisen auf dieses Gebiet als auf eine besondere und wichtige Makroregion Polens. Dies erlaubt das Vorstellen und Analysieren von Entwicklungspotenzialen beider Woiwodschaften im Kontext der Bedeutung von diesem Gebiet für das ganze Land. Die in der vorliegenden Arbeit vorgenommene Durchsicht weist nicht nur auf Potenziale beider Regionen hin, sondern auch auf Bereiche, die zur Grundlage ihrer Zusammenarbeit und der gemeinsamen Entwicklung werden sollten.

Die Frage – ob es zwischen diesen Regionen eine Konvergenz oder Divergenz stattfindet, d. i. ein Ausgleich oder eine Differenzierung des Entwicklungsniveaus – versuchte man auf drei Ebenen zu beantworten: 1. Woiwodschaften; 2. ländliche Gebiete; 3. Landwirtschaften.

Zum Hinweisen auf die wichtigsten Dimensionen der Differenzierung verwendete man folgende Daten, die verschiedene Bereiche veranschaulichen:

- Wirtschaft – BIP pro Einwohner, BIP als Prozent des Landesdurchschnitts;
- Demographie – Änderung der Einwohnerzahlen, natürliche Bevölkerungsentwicklung, Migrationssaldo;

– Wirtschaftliche Struktur – Änderung der Anteile der Landwirtschaft, Industrie und Dienstleistungen;

– Arbeitsmarkt – Änderung der Beschäftigtenzahl pro 100 Einwohner, Änderung der Erwerbsquote und der Arbeitslosenquote.

In der Arbeit wurde die Banchmarking-Methode verwendet, d. i. eine Methode, die die Bestimmung von neuen Fakten auf Basis der Vergleiche erlaubt.

Für die Auswertung der Daten wurden verschiedene quantitative Methoden und vor allem statistische Methoden eingesetzt. Aus der Gruppe der statistischen Methoden wurde die deskriptive Statistik und die Methode der linearen Regression verwendet. Bei der Bestimmung der Dynamik der Phänomene machte man Gebrauch von linearen Trends, dem geometrischen Mittelwert und Kettenindizes, dagegen das Tempo der Änderungen bestimmte man auf Grundlage der erlangten Regressionsfaktoren. Die Entwicklungsrichtungen der einzelnen Wirtschaften untersuchte man mit Hilfe des Koeffizienten der Spezialisierung von Florence.

Für den Bedarf der Klassifizierung der analysierten Objekte und Phänomene wurde die Methode der mehrdimensionalen Analyse und insbesondere die von Kukuła (2000) beschriebene Null-Unitarisierungsmethode verwendet, worin für das Gruppieren der Objekte statistische Maße (Standardabweichung und Mittelwert) von synthetischen Kennzahlen verwendet werden, die aus Variablen gebildet wurden, die dem Prozess der Unitarisierung unterzogen wurden.

Das Ziel dieser Veröffentlichung wird dann erreicht, wenn im Ergebnis der Polemik Maßnahmen ergriffen werden, die eine tatsächliche Konvergenz und volle Ausnutzung des Potenzials der Duoregion Pomorze durch die Erarbeitung einer gemeinsamen Strategie für die Woiwodschaften Zachodniopomorskie und Pomorskie erlauben werden.